

Taaladvies en de onderdrukking van variatie

Marten van der Meulen¹

1. Inleiding

Taal en variatie. Zoals Frank Sinatra zou zingen, ze gaan samen als een paard en een kar: je kunt het een niet hebben zonder de ander. Dit is geen nieuws: de grote Edward Sapir zei al in 1921 dat “iedereen weet dat taal variabel is”. Die variabiliteit is terug te vinden op ieder niveau in taal. Grofweg kun je die niveaus in twee categorieën opdelen: *macro* en *micro*. *Macrovariatie* is het verschil tussen taalsystemen. Zo bestaan er bijvoorbeeld verschillende taalfamilies, zoals Indo-Europees en Finoegrisch. Binnen die taalfamilies zijn er verschillende talen: binnen het Indo-Europees zijn onder andere de talen Nederlands, Engels en Duits te onderscheiden. Binnen een taal zijn vervolgens opnieuw allerlei systemen te onderscheiden, bijvoorbeeld op basis van geografie (dialecten, regiolecten) en historie (Oudnederlands, Middelnederlands), maar ook op basis van sociale groep (opleidingsniveau, beroep), modus (gesproken, geschreven) en zelfs situatie (familie, school). Tussen al deze taalsystemen bestaan verschillen. Belangrijk is dat macrovariatie vaak niet fundamenteel is, maar graduueel.

Microvariatie omvat de variatie die bestaat tussen verschillende talige varianten. Taalvariatie op microniveau komt voor op alle niveaus van de taal: van klank tot gesprek, via woord en zin. Alle microvariatie samen kan het verschil maken op macroniveau. Macrovariatie is eigenlijk een grote verzameling verschillen op microniveau. Je kunt dus spreken van microvariatie tussen taalsystemen: het Nederlandse woord *paars* is anders dan het Engelse woord *purple*, en het oerwoord voor *water* is anders in Indo-Europese talen dan in Finoegrische talen. Maar ook binnen macrosystemen kan natuurlijk variatie bestaan. Zo is binnen de Nederlandse standaardtaal een *ijskast* tegenwoordig hetzelfde als een *koelkast*, kun je het woord *auto* zonder betekenisverschil uitspreken met als eerste klinker een [ɔu] of een [o:], en kun je in de bijzin zowel zeggen *dat zij is gekomen* als *dat zij gekomen is*.

1 Radboud Universiteit Nijmegen.

Deze microvariatie wordt soms het object van taaladvies. In die gevallen wordt er door iemand die zich als autoriteit opwerpt (een taalkundige, een journalist, een willekeurige taalgebruiker) een uitspraak gedaan over de juistheid van een bepaalde variant. In het bovenstaande voorbeeld, *dat zij is gekomen* en *dat zij gekomen is*, is lange tijd een onderscheid gemaakt: de ene volgorde zou beter zijn dan de andere. Vaak wordt dit soort taaladvies neergezet als puur negatief: foute vormen worden veroordeeld, gebruikers van de foute vormen zijn dom en slecht in taal, en optionele variatie moet worden verwijderd. Ook wordt taaladvies gezien als statisch fenomeen: er is een canon van foute vormen die al jaren worden afgekeurd. Deze twee sentimenten worden echter vrijwel nooit onderbouwd door onderzoek. Is de houding ten opzichte van variatie bijvoorbeeld wel zo rechtlijnig negatief? En is taaladvies wel echt statisch, of vinden er ontwikkelingen in plaats? Daarover gaat dit artikel. Eerst geef ik kort wat theoretische achtergrond over de relatie tussen taaladvies en variatie. Vervolgens geef ik een overzicht van een aantal casussen voor het Nederlands en andere talen, waarin is gekeken naar de houding ten opzichte van optionele variatie met betrekking tot grammaticale kwesties.

2. Standaardisatie en variatie

Het standaardiseringsproces van een taal doorloopt verschillende fasen. Haugen (1966) onderscheidt vier fasen: selectie, acceptatie, uitbreiding en codificatie. Milroy & Milroy (1999) onderscheiden er nog drie: uitbreiding, instandhouding, en prescriptivisme. Die laatste fase treedt normaliter op tijdens of na de codificatie, dus na het officieel vastleggen van een taal. Taaladvies is een vorm van prescriptivisme. Dit fenomeen kan worden gedefinieerd als het “opleggen van een gebruiksnorm door een autoriteit” (Milroy & Milroy 1999: 2).

Een cruciaal onderdeel van het hele standaardisatieproces is de manier waarop met variatie wordt omgegaan. Op macroniveau wordt er vaak één taalvariëteit (of een klein aantal) min of meer bewust gekozen als uitgangspunt. Die variëteit kan geografisch zijn, maar ook sociaal of situationeel. Voor het Engels werden bijvoorbeeld zowel het dialect van de centrale Midlands als de taal van de kanselarij als nastrevenswaardige variëteiten bestempeld (Corrie 2006: 109-114). Voor het Nederlands was de taal van de “hoogopgeleide elite van de Hollandse steden” (Van der Sijs 2004: 51) de basis voor de uiteindelijke standaardtaal, maar was er daarnaast invloed van onder andere het Nedersaksisch en het Zuid-Nederlands. Ook hier geldt echter dat de keuze voor een macrovariëteit heel veel specifieke keuzes op microniveau met zich meebrengt. Waar meerdere vormen bestaan, kun je ervoor kiezen die naast elkaar te laten bestaan, of een van

de vormen te kiezen. Dat laatste gebeurde volgens Milroy & Milroy eigenlijk altijd. Sterker nog: de keuze voor één vorm waar meerdere voorkomen vormt volgens hen de basis van standaardisatie. Ze noemen dit fenomeen de ‘suppression of optional variability’, de onderdrukking van optionele variatie (Milroy & Milroy 1999: 6).

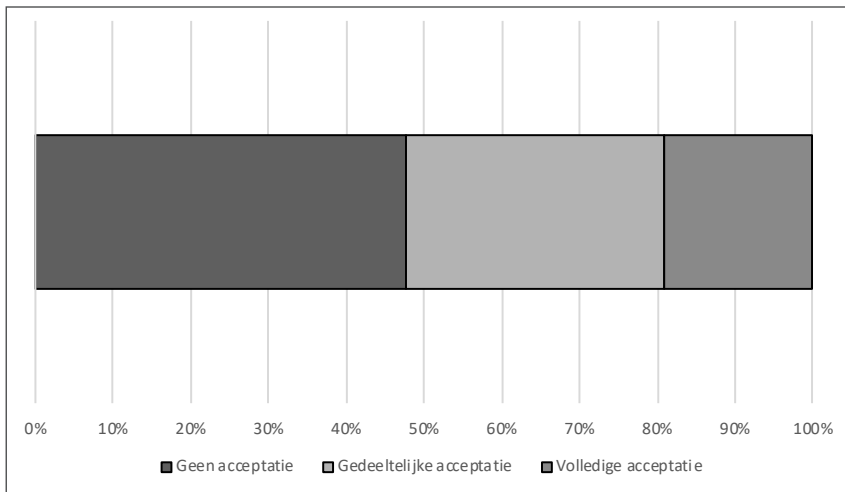
Deze onderdrukking van optionele variatie vindt in meer of mindere mate plaats in alle fasen van een standaardiseringsproces. In de laatste fase, prescriptivisme, is het misschien echter wel het belangrijkste. In eerdere fasen wordt taal namelijk in de publicaties vaak als systeem gepresenteerd: een voorbeeld zijn de vele normatieve grammatica’s en spellinggidsen die voor het Nederlands verschenen tussen 1550 en 1900. Voor grote delen van de taal hoeft er geen variatie te worden veroordeeld: normatieve uitspraken vormen dus altijd een onderdeel van een groter geheel. Wanneer de taal eenmaal gecodificeerd is, bevatten prescriptivistische publicaties alleen nog die gevallen waar juist wél (ongewenste) variatie is. Die worden besproken “without systematic appraisal of their place in the language” (Peters 2006: 761). Iedere kwestie neemt een standpunt in ten opzichte van variatie. Dat standpunt veroordeelt vrije variatie. Tenminste, dat is de theorie.

3. Variatie in voorschrift

Het is goed om eerst vast te stellen dat het onderzoek naar prescriptivisme relatief nog in de kinderschoenen staat. Lange tijd is het fenomeen namelijk grotendeels genegeerd. Inmiddels vermoeden onderzoekers dat dit een gevolg was van de focus op descriptie en niet prescriptie, die vanaf begin twintigste eeuw door de taalkunde werd gepropageerd. Deze focus lijkt er echter lange tijd voor te hebben gezorgd dat ook de descriptie van prescriptie, oftewel onderzoek naar het fenomeen taaladvies, lange tijd buiten beeld bleef. Inmiddels wordt deze lacune steeds meer opgevuld. Toch blijft onderzoek naar bijvoorbeeld de manier waarop met variatie wordt omgegaan in de prescriptivistische tradities van verschillende landen dus vrij schaars. Ik bespreek hier een aantal recente onderzoeken. Volledig is dit overzicht, vanwege ruimtegebrek, niet, maar het geeft (hopelijk) wel een aardig beeld van de staat van het onderzoek ten aanzien van de relatie tussen prescriptivisme en variatie. Speciale vermelding verdient de bundel *Norms and Usage in Language History, 1600–1900* van Rutten, Vosters & Vandenbussche (2014). Hoewel veel van de artikelen in dit boek betrekking hebben op de ontwikkeling van taalnormen, zijn de data op dit gebied niet kwantitatief genoeg om hier op te nemen.

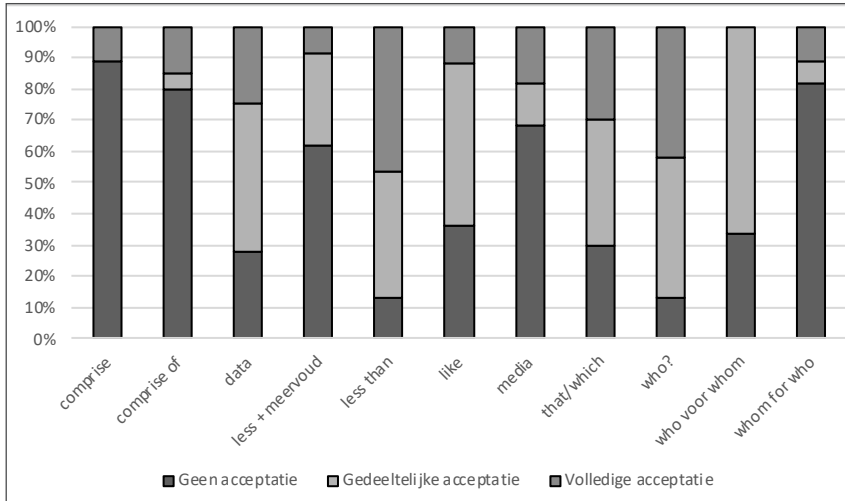
3.1. Engels

Peters & Young (1997) bekeken elf grammaticale kwesties (onder andere de congruentie bij *media*, en het gebruik van *who* en *whom*) in wat zij ‘usage books’ noemen (1997:314), een term die vertaald kan worden als *taaladviesboeken*. De boeken waren afkomstig uit de periode 1953-1995. De driehonderd uitspraken over de kwesties staan in iets meer dan de helft van de gevallen een mate van variatie toe (zie Figuur 1). Over het algemeen lijken Engelstalige taaladviesboeken in de tweede helft van de twintigste eeuw dus behoorlijk coulant te zijn ten opzichte van variatie.

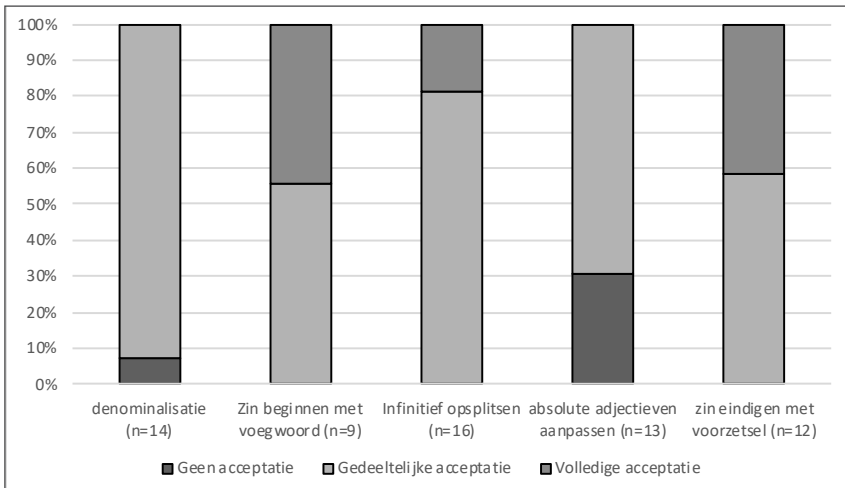

Figuur 1. Acceptatie van variatie voor taaladvieskwesties algemeen in het Engels (naar Peters & Young 1997: 327-329)

Een ander beeld ontstaat wanneer we kijken naar de verdeling per grammaticale kwestie (Figuur 2). Dan blijkt namelijk dat er grote verschillen bestaan tussen de acceptatie van verschillende kwesties. Zo wordt bij het woord *comprise* in bijna 90% van de gevallen alleen het traditionele gebruik toegestaan, waarbij het geheel *comprises* (‘omvat’) de delen. Het andere gebruik, waarbij de delen *comprise* (‘vormen’) het geheel, wordt dus door vrijwel iedereen veroordeeld. Daar staat tegenover dat naast het traditionele *less than* (‘minder dan’), ook *fewer than* in ieder geval gedeeltelijk wordt geaccepteerd door meer dan 80% van de taaladviseurs.

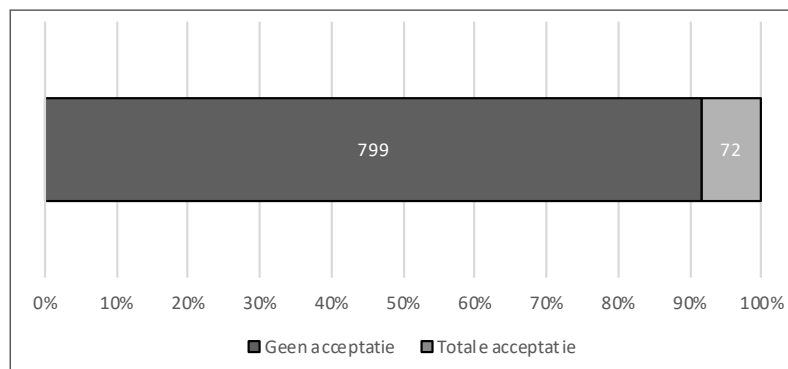
Figuur 2. Acceptatie van variatie voor elf taaladvieskwesties per kwestie in het Engels (naar Peters & Young 1997: 327-329)

Figuur 3. Acceptatie van variatie voor vijf taaladvieskwesties per kwestie in het Engels (naar Albakry 2007: 9-12)

Albakry (2007) geeft een aanvulling op bovengenoemd onderzoek, dat nog meer benadrukt dat de kwestie bepaalt hoe toeschikkelijk taaladviseurs zijn ten opzichte van variatie. Albakry bekeek vijf andere kwesties dan Peters & Young, ditmaal in achttien Amerikaans taaladviesgidsen. Uit dit onderzoek bleek des te sterker dat variatie tot op zekere hoogte werd toegestaan (zie Figuur 3). Slechts in één geval (het modifieren van een absoluut adjectief) is er überhaupt sprake van een mate van categorische veroordeling, maar zelfs hier is dit slechts bij vier gidsen het geval.

Het meest recente onderzoek naar variatie en taaladvies in het Engels is Van der Meulen (2020a). Hij bekeek 899 online items over de uitspraak van GIF. Voor dit item staat slechts 8,3% van de sprekers variatie toe (Figuur 4). Hierbij dient te worden aangetekend dat het in dit geval niet gaat om officiële taaladviespublicaties, maar om individuele taalgebruikers. Het is mogelijk dat de mening van taalgebruikers verschillen van die van taaladviseurs.

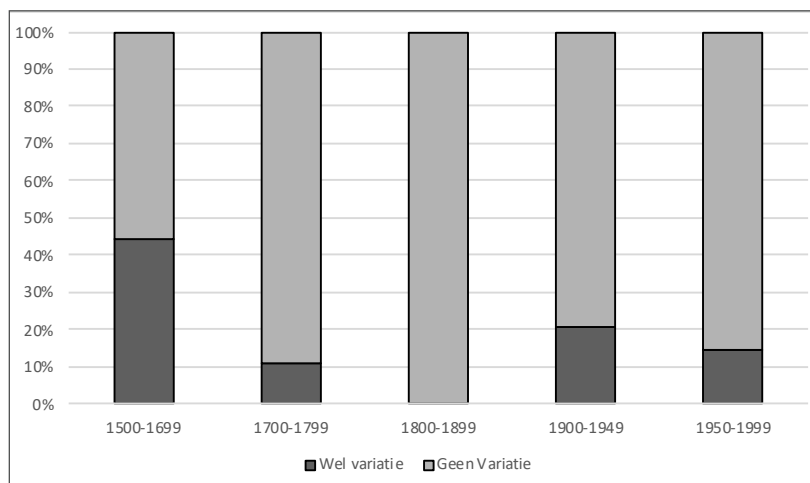
Figuur 4. Acceptatie van variatie bij uitspraak van GIF ($n=871$)

Er is voor het Engels meer onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van taalnormen, maar resultaten daarvan zijn moeilijker te kwantificeren. Dat komt vooral doordat onderzoekers kijken naar de termen die worden gebruikt, maar niet stelselmatig naar het standpunt ten opzichte van variatie. Sundby, Borge & Haugland (1991) brachten bijvoorbeeld in kaart welke vormen door achttiende eeuwse grammatici werden veroordeeld, en welke argumenten werden gebruikt om ze te veroordelen. Ze keken echter niet naar de standpunten per kwestie ten opzichte van variatie. Anderwald (2012) classificeerde op haar beurt wel een aantal commentaren over de *passival* ('the bridge is building') en de *progressive passive* ('the bridge is being built'), maar door haar indeling is het moeilijk vergelijken. Toch wordt duidelijk dat slechts een klein aantal grammatici variatie

toestaan: de meesten kiezen voor een van beide vormen (2012:38). Ook Peters (2014) komt tot deze conclusie, op basis van een heel klein onderzoek (drie kwesties in zeven gidsen).

3.2. Frans

Voor het Frans lijkt er één studie te zijn gedaan waar de acceptatie van variatie een rol speelt. Poplack & Dion (2009) bekeken normatieve uitspraken over de toekomstige tijd in het Frans voor de periode 1500-1999. Ze maakten in hun analyse alleen onderscheid tussen uitspraken die variatie ontkennen en uitspraken die variatie erkennen. Het verschil is groot: van de 215 grammatica's veroordelen er maar liefst 184 (85,6%) de variatie, die voor die hele periode in taalgebruik wel degelijk kan worden geobserveerd. Figuur 5 laat zien dat het aantal grammatica's dat variatie toestaat niet stabiel is over tijd, en dat er, opvallend genoeg, vooral in de vroegste periode meer acceptatie is.

Figuur 5. Acceptatie van variatie voor toekomstige tijd in het Frans 1500-1999 (naar Poplack & Dion 2009: 561)

3.3. Nederlands

Voor het Belgisch-Nederlands is er de afgelopen jaren tot op zekere hoogte onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van taalnormen. Het meest recente voorbeeld is Hendrickx (2013). Als onderdeel van haar promotieonderzoek naar

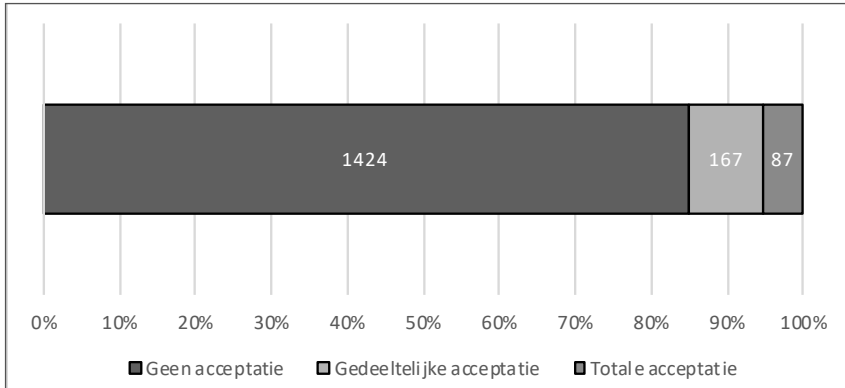
de relatie tussen lexicaal taaladvies en taalgebruik bekeek ze hoe 41 taaladviesboeken en woordenboeken, verdeeld over drie periodes (1958-1978, 1979-1998 en 1999-2008), omgingen met 118 betwiste lexicale items, zoals *aansteker* en *spijkerbroek*. Voor al deze items stelde Hendrickx per periode een constructienorm op, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen algemeen pro of anti. Wanneer er minstens één geval van non-acceptatie is, dan zorgt dit al voor een algemeen negatieve constructienorm (2013:117). Het is door de constructienorm niet mogelijk om per item per gids precies te zien hoe de norm zich heeft ontwikkeld. Toch blijkt uit het onderzoek wel dat in ongeveer 30% van de gevallen er sprake is van een stabiele positieve constructienorm (2013:235).² In die gevallen lijkt variatie dus toegestaan.

Een zeer uitgebreid overzicht geeft ook Van der Sijs (2004). In haar boek over het ontstaan van de Nederlandse standaardtaal bespreekt ze van alle bekende grammatica's voor de zestiende en zeventiende eeuw uitspraken over een veelvoud aan grammaticale kwesties, zoals de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord en het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. Duidelijk is dat grammatici elkaar veelal tegenspreken, maar omdat ook hier geen systematisch overzicht gegeven van wat iedere grammatica zegt over iedere kwestie, is het niet mogelijk een overzicht van de resultaten te geven met betrekking tot optionele variatie.

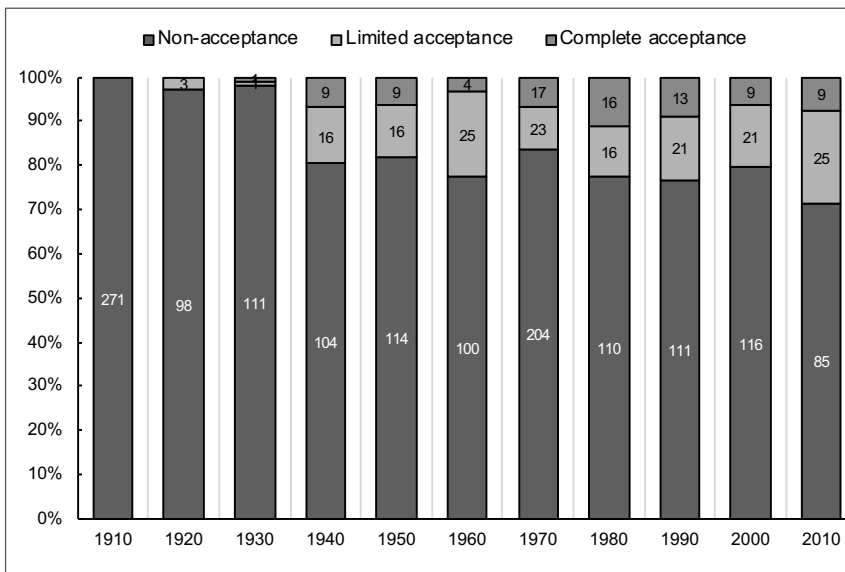
Voor het Nederlands-Nederlands heb ik recent twee analyses gedaan die betrekking hebben op de mate van acceptatie van variatie in prescriptivisme in Nederland in de twintigste eeuw. In de eerste studie (Van der Meulen 2020b) nam ik een min of meer willekeurige steekproef van 1678 taaladviezen uit de periode 1916-2016. Deze verdeelde ik in drieën: was er sprake van totale acceptatie, gedeeltelijke acceptatie, of totale non-acceptatie van variatie? Figuur 6 laat zien dat dit laatste gevoel ook in Nederland overheerst. In 84,9% van alle gevallen wordt variatie categorisch veroordeeld.

De mate van acceptatie blijft voor het Nederlands echter niet gelijk gedurende de twintigste eeuw (cf. Figuur 7). Er lijkt een duidelijke breuk te zijn in de jaren 1940: vanaf dat decennium wordt in bijna 20% van de gevallen in ieder geval gedeeltelijke variatie geaccepteerd. Dat percentage neemt gaandeweg de twintigste eeuw alleen maar toe, naar 28,6% in het huidige decennium. Er lijken echter geen specifieke taaladvieskwesties te zijn waarbij structureel meer variatie wordt toegestaan: er is meer sprake van een algemene tendens.

2 Het gaat precies om 33,58% of om 30,22%, maar door een onduidelijke verwijzing is niet met zekerheid te zeggen welk getal juist is.

Figuur 6. Mate van acceptatie van variatie in Nederlands taaladvies (n=1678)

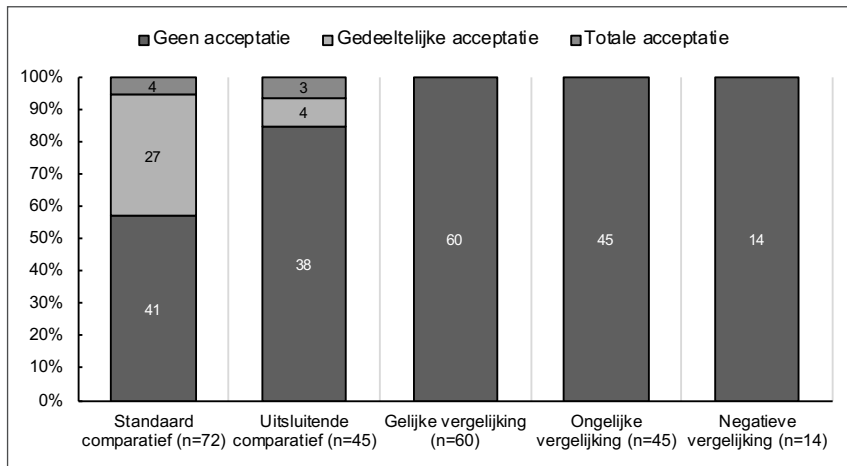

Figuur 7. Ontwikkeling van de acceptatie van variatie 1900-2016 (uit Van der Meulen 2020b)

Daarnaast bekeek ik één specifiek geval van taaladvies: de kwestie *als/dan* (Van der Meulen 2018). Het bekendste item hierbij is de standaard comparatief (*groter dan/als*), maar taaladviseurs behandelen ook andere kwesties met betrekking tot het gebruik van de twee voegwoorden. Deze zijn in vijf categorieën in te delen:

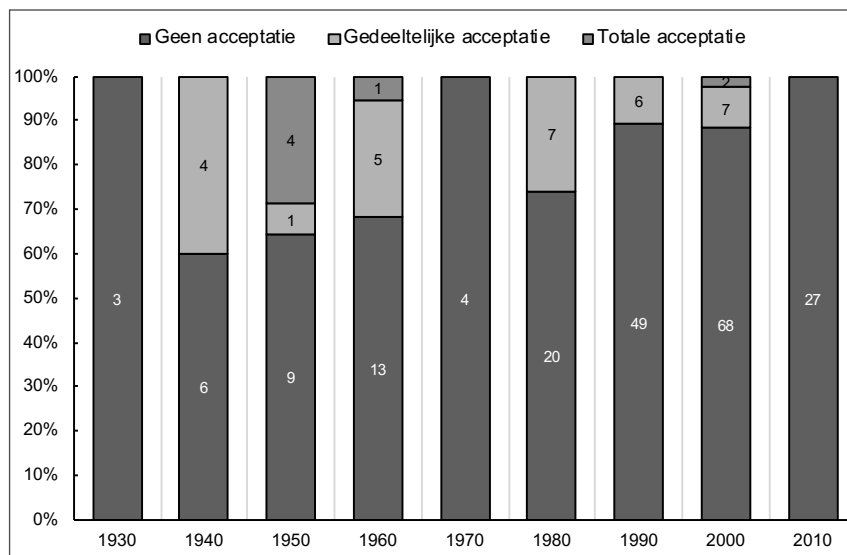
1. Standaard comparatief (*groter dan*)
2. Uitsluitende comparatief (*niemand anders dan*)
3. Gelijke vergelijking (*even slim als*)
4. Ongelijke vergelijking (*twee keer zo slim als*)
5. Negatieve vergelijking (*niet zozeer lelijk als wel*)

Mijn verzameling taaladviezen voor de twintigste eeuw bevatte in totaal 236 uitspraken over deze kwesties. Opnieuw bekeek ik voor al deze gevallen welke mate van variatie werd toegestaan (Figuur 8). Wat opvalt, is dat bijna de helft (43%) van de taaladviezen voor de standaard comparatief variatie in ieder geval in beperkte mate toestaat. Ook bij de uitsluitende comparatief staan sommigen een vrije keuze toe. Bij de vergelijking, waarbij de traditionele norm *als* voorschrijft, is het beeld compleet anders: geen enkele taaladviseur staat variatie toe, onder geen enkele omstandigheid. Toch komt ook bij deze vergelijkingen wel degelijk variatie voor in daadwerkelijk taalgebruik.

Figuur 8. Niveau van acceptatie van variatie per categorie (n=236) (uit Van der Meulen 2018: 85)

Wanneer we de taaladviezen over *als/dan* plotten over het verloop van de twintigste eeuw, zien we opnieuw een opvallende ontwikkeling (Figuur 9). Hier lijkt taaladvies juist strenger te worden, met een voorlopige piek in het huidige decennium. In deze periode staat geen van de gepubliceerde taaladviesboeken voor deze kwesties enige mate van variatie toe.³

Figuur 9. Ontwikkeling van de acceptatie van variatie voor *als* en *dan* ($n=236$) (uit Van der Meulen 2018: 86)

4. Besluit

In dit artikel heb ik geprobeerd om door middel van een literatuurstudie te laten zien dat taaladvies geen statisch en negatief geheel is wat betreft de houding tegenover variatie. Het theoretisch uitgangspunt van taaladviesstudies, dat onderdrukking van optionele variatie een basisonderdeel is van taaladvies, is slechts ten dele waar. Er zijn grote verschillen per kwestie in de mate van acceptatie van optionele variatie, en er zijn ontwikkelingen over de tijd, zowel per kwestie als

³ Hierbij dient te worden aangetekend dat online taaladviezen, zoals die van Onze Taal en de Taaladviesdienst, wél variatie toestaan in sommige kwesties bij *als/dan*. Deze publicaties vielen echter buiten het bereik van Van der Meulen (2020b), en zijn hier dus ook niet meegenomen.

voor taaladvies in het algemeen. Deze observaties gaan op voor alle hier onderzochte talen, te weten Nederlands, Engels en Frans. De literatuur geeft geen eenduidig beeld van die ontwikkelingen: in sommige gevallen lijkt er een versoepeling op te treden, in andere gevallen lijkt taaladvies strenger te worden ten opzichte van variatie. Waarom dergelijke ogenschijnlijk tegenstrijdige ontwikkelingen plaatsvinden, moet uit nader onderzoek blijken.

Waar ook meer onderzoek naar kan worden gedaan, is naar het standpunt ten opzichte van variatie in streektalen en dialecten. Veel dialectologisch onderzoek kijkt vooral naar productie van vormen, maar de houding ten opzichte van variatie lijkt niet uitgebreid te zijn onderzocht. Het lijkt zowel mogelijk dat er meer ruimte is voor variatie, omdat dialecten vaak minder gestandaardiseerd zijn, als minder ruimte, omdat men misschien een sterker gevoel heeft over goed en fout door de persoonlijke identificatie met de taal. Het is vervolgens de moeite waard om te kijken of de in dit artikel genoemde trends doorzetten, dus of er sterke verschillen zijn per kwestie, en of er historische ontwikkelingen te bespeuren zijn. Bovendien biedt zulk onderzoek de mogelijkheid tot een vergelijking met het Standaardnederlands. Nemen adviseurs bijvoorbeeld dezelfde standpunten in ten aanzien van variatie voor dezelfde kwesties in standaardtaal of dialect?

Daarnaast kan het juist voor schrijvers van taal- en dialectadvies van belang zijn te beseffen dat het niet nodig is om altijd voor één variant te kiezen. In een standaardvariant van een taal of dialect kunnen meerdere taalvormen naast elkaar bestaan. Bovendien lijkt er voor het Nederlands in het algemeen een tendens naar het toestaan van meer variatie te zijn. Dat blijkt niet alleen uit de data gepresenteerd in dit artikel: ook professionele taaladviseurs, van onder andere de VRT en Onze Taal, stellen dat ze gaandeweg een steeds soepelere houding aannemen. Wel speelt hier een rol om welke kwestie het gaat. Voor sommige kwesties, zoals het gebruik van de standaardcomparatief, lijken taaladviseurs juist strenger te worden. Of dit nodig of wenselijk is, dat is een ander debat. Ook de vraag, of hierin taalgebruikers moeten worden gevolgd, of dat taaladviseurs meer een leidende rol op zich kunnen nemen, valt buiten het bestek van deze publicatie. Maar dát variatie binnen een standaardvariant mogelijk is, dat staat buiten kijf.

Referentielijst

- Albakry, M. (2007). Usage Prescription Rules in Newspaper Language. *South-ern Journal of Linguistics* 31 (2), 28-56.
- Anderwald, L. (2012). Clumsy, awkward or having a peculiar propriety? Pre-

- scriptive judgements and language change in the 19th century. *Language Sciences* 34, 28–53.
- Corrie, M. (2006). Middle English - Dialects and Diversity. In: L. Mugglestone (red.), *The Oxford History of English*. Oxford: Oxford University Press, 86–119.
- Haugen, E. (1966). Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68, 922–935.
- Henderickx, E. (2013). *Het effect van lexicale taaladvisering op het Belgisch-Nederlands taalgebruik. Een diachroon corpusonderzoek naar factoren van invloed*. Ongepubliceerde masterscriptie. Leuven: KULeuven.
- Milroy, J. & L. Milroy (1999 [1985]). *Authority in Language: Investigating Standard English*. London: Routledge.
- Peters, P. & W. Young (1997). English grammar and the lexicography of usage. *Journal of English Linguistics* 25(4), 315–331.
- Peters, P. (2006). English Usage: Prescription and Description. In: B. Aarts & A. McMahon (red.) *Handbook of English Linguistics*. Malden, MA: Blackwell, 759–780.
- Peters, P. (2014). Usage guides and usage trends in Australian and British English. *Australian Journal of Linguistics* 34(4), 581–598.
- Poplack, S. & N. Dion (2009). Prescription vs. Praxis: The Evolution of Future Temporal Reference in French. *Language* 85: 557–587.
- Rutten, G., R. Vosters & W. Vandebussche (2014). *Norms and Usage in Language History, 1600–1900. A sociolinguistic and comparative perspective*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Sapir, E. (1921). *Language: an introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace, and Co.
- Sundby, B., A.K. Bjørge & K. E. Haugland (1991). *A dictionary of English normative grammar, 1700–1800*. Amsterdam: John Benjamins.
- Van der Meulen (2018). Do we want more or less variation? The comparative markers *als* and *dan* in Dutch prescriptivism since 1900. In: B. de Bruyn & J. Berns (red.), *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 79–96.
- Van der Meulen, M. (2020a). Obama, SCUBA or gift? Authority and argumentation in online discussion on the pronunciation of GIF. *English Today* 36(1), 45–50.
- Van der Meulen, M. (2020b). Language should be pure and grammatical: Values in prescriptivism in the Netherlands 1917–2016. In: D. Chapman & J.D. Rawlins (red.), *Values and Multiplicity: Identity and Fluidity in Prescriptivism and Descriptivism*. Bristol: Multilingual Matters, 121–144.

Van der Sijs, N. (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.